



# basic education

Department:  
Basic Education  
**REPUBLIC OF SOUTH AFRICA**

## NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE (FAL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

PUDUNGWANA 2023

**MATSHWAO: 80**

**NAKO: Dihora tse 2**

**Pampiri ena e na le maqephe a 12.**

**DITAELO LE DIKELETSO HO MOHLAHLOBUWA**

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO TSE THARO, e leng:  
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)  
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)  
KAROLO YA C: Dibopeho le melao ya tshebediso ya puo (40)
2. Araba dipotso TSOHLE.
3. Qala karolo E NNGWE le E NNGWE leqepheng le letjha.
4. Seha mola qetellong ya karolo E NNGWE le E NNGWE.
5. Nomora dikarabo tsa hao feela jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
6. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
7. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
8. O eletswa ho sebedisa nako ya hao tjena:  
KAROLO YA A: metsotso e 50  
KAROLO YA B: metsotso e 20  
KAROLO YA C: metsotso e 50
9. Ngola ka mongolo o makgethe, mme o balehang.

**KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**

Karolong ena o fuwe mefuta E MMEDI ya ditema. Bala le ho boha tema e nngwe le e nngwe. Araba ka lentswe LE LE LENG feela moo ho hlokehang, ntle le haeba potso e hloka tlhaloso kapa karabo e teletsana.

**POTSO YA 1**

Bala tema ena e latelang ka tlhoko, e be o araba dipotso tse hlahang tlasa yona.

**TEMA YA A****HA O MONG**

- |   |  |                |
|---|--|----------------|
| 1 | Ho ya ka SA Medical and Education Foundation ke diperesente tse 16,5 tsa Maafrikaborwa tse tshwerweng ke bohloko bo tlwaelehileng ba kelello. Ditaba tse nyarosang mmele ke tse reng ke batho ba fetang dikete tse makgolo a robedi lefatsheng ka bophara, ba ipolayang selemo le selemo.  |                |
| 2 | Letsatsi la Matjhaba la Thibelo ya ho Ipolaya, e leng la 10 Loetse, le reretswe ho hlokomedisa le ho kgothalletsa batho ho nka mehato kgahlanong le ho ipolaya. Cassey Chambers, molaodi wa tshebetso mokgatlong wa SA Depression and Anxiety Group (SADAG), o re kगतello ya maikutlo e sa phekolweng ke yona sesosa se ka sehloohong se bakang ho ipolaya.  | 5              |
| 3 | Leigh Joy Mansell-Pleydell o ne a le dilemo tse 21 ha a ne a qala ho leka ho ipolaya. 'Ka mora tlhekefetso ya maikutlo, ya ho otlwa le ya motabo ke sa le ngwana, ke ile ka utlwa ke se ke sa rate ho phela,' ke yena eo. O boetse a re o ile a halefa haholo ha dingaka di hlalosa hore ho pholoha ha hae tekong eo ya ho ipolaya ke mohlolo. Ka mora ditekonyana tse ding tse mmalwa tsa ho leka ho nka bophelo ba hae, o ile a amohelwa sepetleleng sa mahloko a kelello. Leigh o re o ile a ba le boiphihlelo bo molemo haholo sepetleleng seo. 'Pele ke iswa sepetleleng seo, ke ne ke ipotsa hore ebe batswadi ba ka bao e neng e se ba madi, ba ne ba nahana eng ka nna.' Tlhokomelo eo a ileng a e fumana sepetleleng seo, e ile ya tlisa phetoho e kgolo haholo maikutlong a hae le kamoo a neng a lokela ho itjheba kateng. Sena se ile sa mo thusa ho tshwasoloha kगतellong ya maikutlo le ho iponeng e le ntho feela e se nang molemo. | 10<br>15<br>20 |
| 4 | Qaka e kgolo bathong ba nang le bohloko ba kelello ke ho nahana hore ba ke ke ba fumana thuso. Ba tshaba ho kgethollwa kapa hona ho se amohelhe ho ba bang. Ho ya ka Odwa Nxumalo, moqolotsi wa ditaba ya tshwerweng ke bohloko bona, lepetjo le reng, 'ha o le mathateng kopa thuso', le fosahetse. 'Lefatshe le lokela ho thusa ba mathateng. Matshwao a bohloko bona leha a ka nna a se bonahale hantle mothong empa a teng ha o hlile o ka shebisisa hantle,' e sa le yena eo.   | 25             |
| 5 | Ho tswafa ha banna ho kopa thuso, e ka nna ya ba le leng la mabaka a etsang hore e be bona ba bangata ho feta basadi ba nkang maphelo a bona leha e le hore ke basadi ba bangata ka palo e habedi ho feta ya banna, bao ho ka nnang ha etsahala hore ba fumanwe ba na le bohloko ba kगतello ya maikutlo. Ana ke maikutlo a tliliniki ya Mayo.  | 30             |

- |   |  |          |
|---|--|----------|
| 6 | Cassey wa mokgatlo wa SADAG o lemohile hore mehaleng e 501 412 e amohetsweng mokgatlong ona dipakeng tsa Tlhakubele 2020 le Tlhakubele 2021, bongata ba batho ba neng ba letsitse ke basadi. Ntlha ena e boetse ya tiiswa ke mehala e 101 387 e ileng ya amohelwa mokgatlong wa Suicide Helpline. 'Basadi ba ema ka maoto ho ipatlela thuso ebile hape ba a letsa ho fumanela baratuwa ba bona thuso. Banna ba re letsetsang ke ba qakeng e tshabehang, ba hlokang thuso le tshehetso tse potlakileng,' ke Cassey eo.  | 35<br>40 |
| 7 | Lebaka le etsang hore banna ba se kope thuso kapa ba diehe ho e kopa, e ka nna ya ba ke tsela eo ba hodisitsweng ka yona. Bashanyana ba hodiswa ho tloha bonyaneng ba rutwa hore monna ke nku ha a lle. Ba bolellwa hangata hore ho lla ke letshwao la 'bofokodi'. Athe ka lehlakoreng le leng banana ba kgothalletswa ho bua, ho totobatsa maikutlo a bona. Ha ho makatse he ha e le mona banna ba hloleha ho beha maikutlo a bona pepeneneng, haholoholo maikutlo a seng matle kapa a sa thabiseng. Ke ka hona he ba 'iphekolang' ka ho nwa le ka tshebediso ya dithethefatsi kapa ka boitshwaro bo bong bo kotsi. | 45       |
| 8 | Haeba wena kapa e mong eo o mo tsebang a se a sa kgone ho shebana le bophelo, letsetsa tliiniking e haufi, ngaka kapa mokgatlo wa SADAG moo o tla fumana thuso ya mahala.  | 50       |

[E qotsitswe le ho fetolelwa ho tswa makasineng wa *Jet Club*, Phato/Loetse, 2021]

- 1.1 Ke ditaba dife tse tshosang tseo ho buuwang ka tsona temeng ee? Sheba seratswana sa 1. (1)
- 1.2 Lebaka le leholo le etsang hore batho ba ipolaye ke lefe? Sheba seratswana sa 2. (1)
- 1.3 Qolla mantswa/polelwana e re tsebisang hore batswadi ba Leigh Joy Mansell-Pleydell e ne e se batswadi ba hae ba nnete. Sheba seratswana sa 3. (1)
- 1.4 Ke lentswe lefe le nang le moelelo o le mong le 'lokoloha' moleng wa 20? (1)
- 1.5 Bolela melemo E MMEDI eo Leigh Joy Mansell-Pleydell a ileng a e fumana sepetleleng sa mahloko a kelello. Sheba seratswana sa 3. (2)
- 1.6 Qolla maele seratswaneng sa 7 a tiisang hore banna ba rutwa ba sa le banyane ho hatella maikutlo a bona. (2)
- 1.7 Bolela dintho TSE PEDI tseo banna ba iphekolang ka tsona ha ba utlwile bohloko ho ya ka ditaba tsa qotso. Sheba seratswana sa 7. (2)
- 1.8 Bontsha phapano e teng pakeng tsa banna le basadi nakong eo ba leng tsietsing. (2)
- 1.9 Akaretsa seratswana sa pele ka polelo E LE NNGWE e jereng mohopolo wa sehlooho. (2)

1.10 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho (A-D). Ngola karabo e nepahetseng kapa tlhaku feela.

Kgatello ya maikutlo ke lefu le ka fodiswang ke ho ...

- A nahana haholo.
- B nehelana haholo.
- C imamela haholo.
- D mamela haholo.

(2)

1.11 Ke taba efe e re tsebisang hore Leigh Joy Mansell-Pleydell o ne a na le maikemisetso a tiileng a ho batla ho ipolaya?

(1)

1.12 Ke ntlha kapa ke mohopolo taba ya hore ke basadi ba bangata ho feta banna ba batlang thuso ha ba le mathateng? Fana ka lebaka la karabo ya hao.

(2)

1.13 Nehelana ka dintlha TSE PEDI tse ileng tsa etsa hore Mansell-Pleydell a ikutlwe a se a sa rate ho phela. Sheba seratswana sa 3.

(2)

1.14 Sehlooho sa tema ena se jere maikutlo afe a mongodi? Fana ka lebaka la karabo ya hao.

(2)

Boha tema ena e latelang, ebe o araba dipotso tse hlahang tlasa yona.

**TEMA YA B**



[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa ho [www.black and white pictures.com](http://www.black and white pictures.com)]

- 1.15 Ditshwantsho tse temeng ntle le sa motho, di amana jwang le sehlooho? (2)
- 1.16 Hlalosa hore leeme le iponahatsa jwang temeng e ka hodimo. (2)
- 1.17 Sekaseka ditlamorao tse ka bakwang ke tshebediso ya dino tse thibetsweng temeng ho motho hang ka mora boikwetliso. (3)

**MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30**

**KAROLO YA B: KGUTSUFATSO****POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang, ebe o di kgutsufatsa ka ho ngola dintlha TSE SUPILENG, tseo o lokelang ho di etsa ho itshireletsa setswalleng sa inthaneteng.

**DITAELO**

1. Ngola dipolelo TSE SUPILENG, tse phethahetseng.
2. Mantswe e be A SA FETENG a 70.
3. Nomora dipolelo tsa hao ho tloha ho 1 ho ya ho 7.
4. Ngola ntlha E LE NNGWE feela polelong ka nngwe.
5. Qetellong ya kgutsufatso ya hao, bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng ka masakaneng.

**TEMA YA C****ITSHIRELETSE SETSWALLENG SA INTHANETENG**

Jwale o inthaneteng moo o letetsweng ke motswalle wa hao wa hona mona kgokahanong ena. Pele o ya le kgongwana hodimo, itshireletse o qobe ditsietsi.

Pele o tswa ho ya teana le yena, tsebisa motswalle kapa e mong wa leloko. Nehelana ka dintlha tse kang, le kopanela hokae, ka nako efe le hore motho eo ke mang. Ho molemo hore eo o mo tsebisitseng, a o letsetse nakong ya kopano e le hore haeba dintho di sa o tsamaele hantle, o iphe lebaka le siyo o je fatshe.

Bophelong ho bohlokwa ho mamela letswalo la hao. Ha o ikutlwa o sa bolokeha, hopola hore ha o kolote motho. Ntle le qeaqeo, itokolle kopanong eo. Kopanong ya lona ya pele, itlhophisetse teransepoto hore ha dintho di ka o tjekela, o se be mohaung wa motho. Ho kopanela sebakeng sa setjhaba jwalo ka laeboraring, misiamong le phakeng, ke kgetho e bolokehileng.

O se iketse metsi a pula a kgeloswang ha bobebe. Sebedisa bokgoni ba hao ho batlisisa ka motswalle enwa wa hao. Shebisisa hantle ditshwantsho tseo a o fileng tsona. Badisisa profaele ya hae hantle. Iphe nako ho phenyekolla lesedi leo a o fileng lona ka yena. Ikgodise hore o se itahlele ka hara lemena la ditau.

Dikamanong tsa lona, behella thoko dintlha tsa hao tsa bohlokwa tse mohaleng wa hao tse jwalo ka diakhanto tsa hao tsa banka, nomoro ya hao ya boitsebiso, nomoro ya phasepoto ya hao, jwalojwalo. Tsohle tse amanang le boitsebiso ba hao ha e be pinyane ya hao. Kopa ho leoto ha o sa phuthullohe setswalleng seo.

[E qotsitswe le ho fetolelwa ho tswa makasineng ya *True Love*, Mphalane/Pudungwane 2022]

**MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B: 10**

**KAROLO YA C: DIBOPEHO LE MELAO YA TSHEBEDISO YA PUO****POTSO YA 3**

Bala papatso e latelang, ebe o araba dipotso tsa manollo ya setshwantsho le tshebediso ya puo.

**TEMA YA D**

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa ho [www.black and white pictures.com](http://www.black.and.white.pictures.com)]

- 3.1 Potso e sa hlokgeng karabo papatsong ee, e sebedisitse ka sepheo sefe? (2)
- 3.2 Tshebediso ya polelo e latelang e ka ba le tshusumetso efe ho bareki?  
Setimamollo se timang lelakabe la lenyora. (2)
- 3.3 Tshebediso ya dipotongwane papatsong ee, e thusa mmapatsi jwang ho fihlella sepheo sa hae? (3)
- 3.4 Na papatso ee e totobatsa leeme? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka. (3)
- [10]**



**POTSO YA 4****TEMA YA E**

Bala ditaba tsa khathunu ena e latelang, ebe o araba dipotso tse tla e latela.



[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa lesedinyaneng la *Sowetan*, Pudungwana 2021]

- 4.1 Tshebediso ya matshwao a mmimo a khathunung ee e nyallana jwang le nako ya diketsahalo tse khathunung? (2)
- 4.2 Tshebediso ya lereo 'qhomane' e amana jwang le diketsahalo tse khathunung? (2)
- 4.3 Tshohla kekete-hiso e hlahang khathunung ena. (3)
- 4.4 Sekaseka bohlokwa ba lefifi boitshetlehong ba khathunu ena. (3)
- [10]**

**POTSO YA 5**

5.1 Bala tema e latelang, o nto araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

**TEMA YA F**

<b>MMESA MOHLWANE HA A PANYE</b>	
1	Nnete ke hore tsela eo batswadi ba hodisang bana ka yona e na le seabo sa bohlokwa boitshwarong ba bana. Ho hodisa bana ha se leeto le bobebe kaha motswadi wa batho a ka iphumana a tshwasehile lerabeng la boitshwaro ba ngwana wa hae ya etsang diposo tse iphetakakang. <span style="float: right;">5</span>
2	Ho a hlokeha ke hona hore motswadi a se qeaqee empa a tsepamise maikutlo leetong lena kaha mmesa mohlwane ha a panye. Motswadi ha a lokela ho bua hanngwe feela ebe o lebella hore dintho di iketse. Kgodiso ya bana ke LEETO le hloakang boitelo le mamello ya ka dinako tsohle. <span style="float: right;">10</span>
3	Ntho e nngwe e ka atlehisang kgodiso ya ngwana ke ho mo behela melao mmoho le dikotlo. Leha ho le jwalo, puisano le kutlwisiso ke mathe le leleme ho hodiseng motho ya phethahetseng, ya tsitsitseng ya tla kgona ho ikemela ka moso.
4	Ho hlaloseisa bana ditebello tsa hao boitshwarong ba bona, le tsela eo ba ka hlahisang maikutlo a bona ka yona ke letlotlo le etsang hore <b>'bathwana'</b> bana ba tle ba itsebe le hona ho utlwisisa batswadi ba bona haholwanyane. <span style="float: right;">15</span>
[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa makasineng wa <i>Bona</i> , Phato 2022]	

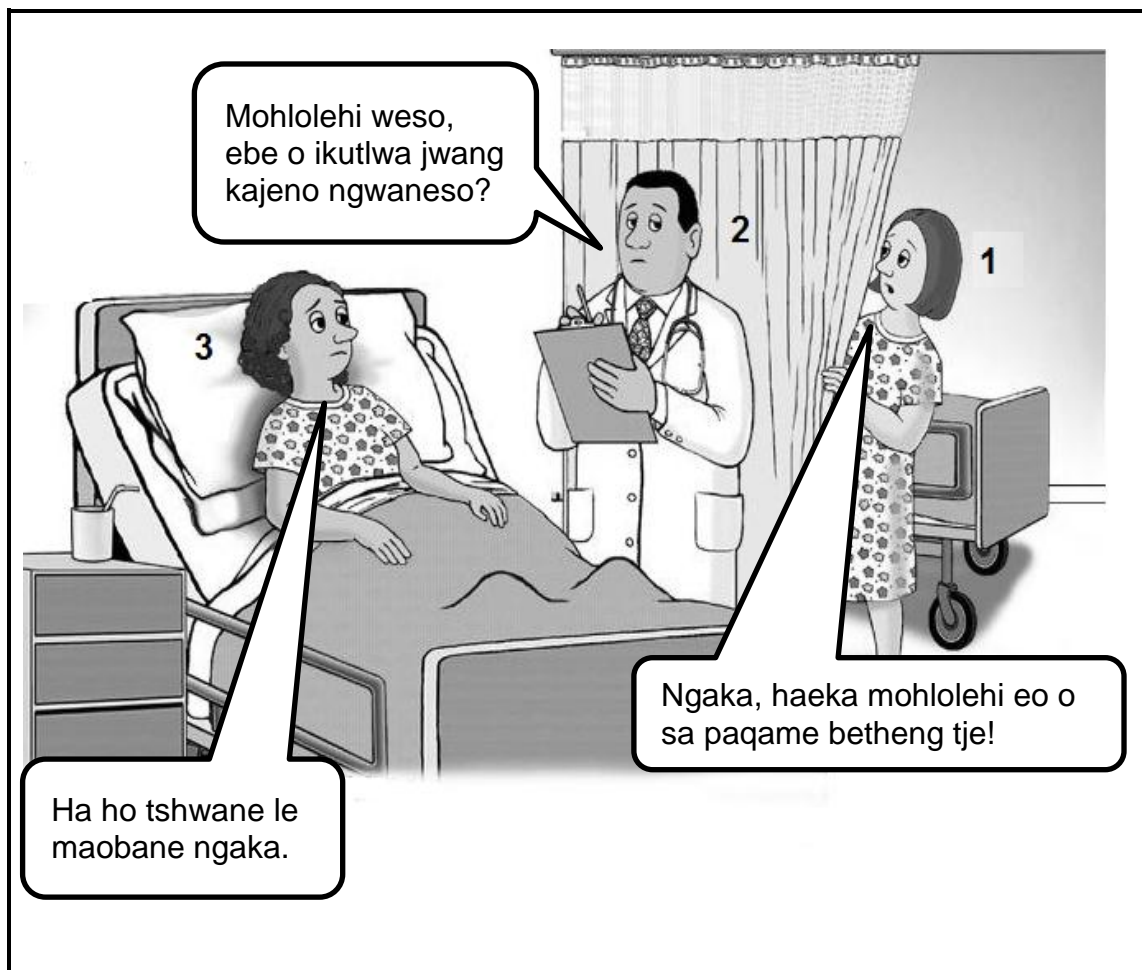
- 5.1.1 Lentswe lena 'iphetakakang' le o thusa jwang ho utlwisisa seo mongodi a se bolelang seratswaneng sa 1? (2)
- 5.1.2 Bohlokwa ba lentswe 'tshwasehileng' ke bofe polelong e latelang?  
Motswadi wa batho a ka iphumana a tshwasehile lerabeng la boitshwaro ba ngwana wa hae. (2)
- 5.1.3 Hobaneng ha mongodi a ngotse ditaba tsa tema ee ka diratswana? (2)
- 5.1.4 Sepheo sa tshebediso ya tshwantshiso polelong e latelang ke sefe? Sheba seratswana sa 3.  
Puisano le kutlwisiso ke mathe le leleme. (2)
- 5.1.5 Maikemisetso a mongodi ke afe ka ho qatsohisa lentswe, 'leeto' mahareng a polelo e latelang?  
Kgodiso ya bana ke LEETO le hloakang boitelo le mamello ya ka dinako tsohle. (2)

5.1.6 Tshebediso ya maele a sebedisitsweng sehloohong sa tema e o thusa jwang ho utlwisisa ditaba tsa yona? (2)

5.1.7 Hobaneng ha mongodi a kgethile ho sebedisa nyenyefatso lentsweng lena 'bathwana' moleng wa 17? (2)

5.2 Boha setshwantsho se latelang, o nto araba dipotso tse thehilweng hodima sona.

**TEMA YA G**



[Se qotsitse le ho lokiswa ho tswa bukeng ya *Kganya*, E Maloisane, 2012]

5.2.1 Tshohla tshebediso ya lentse 'mohlolehi' puong ya ngaka le ya mokudi ya nomorilweng 1. (3)

5.2.2 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho (A–D), o be o nehelane ka lebaka la karabo ya hao.

Tshebediso ya lentsoe 'kajeno' polelong e latelang, e re tsebisa eng ka ho eta ha ngaka. Tshehetsa kgetho ya hao ka lebaka.

O ikutlwa jwang kajeno ngwaneso?

A e qala ho etela mokudi.

B e se e kile ya etela mokudi.

C e tla etela mokudi.

D e nahana ho etela mokudi.

(3)

**MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 40**

**MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 80**